

військ в Україні. Остаточна ліквідація частин В. З. відбувається після скасування козац. полків (1765), уведення рекрутського набору (1797).

Літ.: Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків, т. 1. К., 1990; Смолій В. А., Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. К., 1994; Грушевський М. С. Історія України-Руси, т. 7–8, ч. 1–2. К., 1995; Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. К., 2009; Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура. К., 2014.

В. М. Єрмолаєв.

ВІЙСЬКОВА СТАРШИНА – обирали козац. колом керівники окр. частин Війська Запороз. Низового (сер. 17 ст. – 1775), повсталих козац.-сел. військ (1648–76), урядовці часів Гетьманщини (1648–1764).

На Запороз. Січі В. с. обиралися заг. військ. радою. До В. с. належали: кошовий отаман, військ. суддя, військ. писар, військ. осавул. Кошовий отаман зосереджував у своїх руках вищу військ., адм., суд. владу на Січі. Військ. суддя здійснював суд над козаками, іноді виконував обов'язки скарбника, наказного отамана, заміщав кошового отамана. Військ. писар завідував військ. канцелярією і всіма письмовими справами Війська Запороз. Військ. осавул мав повноваження контролювати дотримання козаками порядку в Січі і Війська Запороз., виконання військ. ради і суд. рішень, провадив дізнання щодо злочинів, заготовляв продовольство тощо. У Війську Запороз. до 1648 до В. с. належали також полк., сотенна, паланкова та курінна старшина.

На Гетьманщині В. с. поділялася на ген. (ген. обозний, ген. писар, ген. підскарбій (1–2), ген. суддя (1–2), ген. осавул, ген. хорунжий, ген. бунчужний), рада яких стала органом держ. управління; полк. (полк. обозний, полк. писар, полк. суддя, полк. осавул, полк. хорунжий), сотенну (сотенний отаман, сотенний писар, сотенний осавул, сотенний хорунжий).

Ген. старшина з поч. Визв. війни обиралася Ген. козац. радою, але складні умови війни, її чисельний склад, непередбачуваність рішень робили цей демократ. ін-т влади громіздким і придатним для вирішення найголовніших і найгостріших питань внутр. і зовн. політики, які вимагали всенародної підтримки. Звичною опорою для Б. Хмельницького і його послідовників стала старшинська рада, яка обирала і В. с. Л. Окіншевич у складі ради старшин виділяв три рівні представництва: 1) вузький склад ген. старшини на чолі з гетьманом (гетьман. уряд); 2) ширші збори ген. старшини за участю полковників; 3) старшинські з'їзди за участю майже всієї старшини, із сотниками включно. Гетьман на правах головуючого входив до старшинської ради в будь-якому її складі, які без його участі були неправомочні приймати рішення. Згодом деяких полковників став призначати гетьман, а старшинська рада – обирати ген. старшину, полковників і сотників, яких затверджував на посадах гетьман. Проте вже у Коломацьких статтях (1687) таке обмеження повноважень Ген. ради і гетьмана належало до компетенції моск. урядовців (див.: *Коломацькі статті 1687*). Як свідчить листування гетьмана І. Скоро-

падського, київ. губ. кн. Д. Голіцин ігнорував рішення полк. рад, ради старшини і самого гетьмана про призначення В. с. Царським указом 1721 право призначати ген. старшину було передано Колегії іноз. справ, яка затверджувала одного з двох кандидатів, запропонованих гетьм. урядом. Призначення полковників (нерідко – з рос. чинів) оформлялося царським або сенатським указом, що надсилався до відома гетьмана і ген. старшини.

Полк. старшина обиралась на полк. козац. радах, сотенна – на сотенних радах, однак згодом старшина частіше стала призначатись.

Найнижчою ланкою В. с. були міськ. й сільс. (куренні) отамани. Формально вони теж були виб. та найчастіше, особливо у 18 ст., їх призначала полк. або сотенна старшина.

Літ.: Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1: Акты о казаках (1500–1648). К., 1863; Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків, т. 1. К., 1990; Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. К., 1993; Окіншевич Л. Рада старшинська на Гетьманщині. Історико-юридичний нарис // Хроніка 2000, 1998, вип. 27–28; Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження). Х., 2005.

В. М. Єрмолаєв.

ВІЙСЬКОВІ РЕФОРМИ 1860–70 – складова частина держ. реформ у Рос. імперії сер. 19 ст., що здійснювалися під кер-вом воен. міністра Д. Мілютіна. Безпосередньою причиною реформування військ. справи стала поразка Росії у Кримській війні 1853–56. Воен. не-

вдача, зокрема, виявила крайню централізацію управління військами за фактичної відсутності місц. органів управління, відсталість воен. промисловості і озброєння рос. армії, архаїчність комплектування збройних сил, низький освіт. рівень офіцерського складу, відсутність розвинених шляхів сполучення тощо. Про рівень воен. медицини в Рос. імперії свідчить той факт, що за 25 років царювання Миколи I від хвороб у армії померло 1028 650 військовослужбовців. «Чи готові ми до війни? – писав у своїх записках один із учасників Кримської війни, – по совісті кажучи, ні, далеко не готові... По-перше, ми погано озброєні. Наша піхота споряджена гладкоствольними рушницями... У нас досить мало людей, що вміють стріляти, оскільки цьому мистецтву ніколи розумно не навчали, систематично ніколи не вживаючи за призначенням порох, що відпускався у нікчемній кількості для практичної стрілянини, а роздарюючи більшу його частину знайомим поміщикам... Взагалі кажучи, ні солдати, ні офіцери не знають своєї справи і майже нічому не навчені...». Звичайно, такий стан справ у військ. сфері не міг не призвести до поразки Рос. імперії в Кримській війні, яка й примусила рос. царат розпочати кардинальні перетворення армії. В. р. 1860–70 торкнулися всіх сторін організації збройних сил. Так, колиш. рекрутська повинність була замінена всестановою військ. повинністю; армія озброювалася новими зразками зброї, зокрема нарізними рушницями; замість централизованого воен. командування створювалися військ. округи; вводилися нові військ. статuti, які покращували бойову підготовку військ; почали від-